

Nehéz ugyanakkor egyértelműen kimutatni a T. J.-szövegek konzisztenciáját a kötet előző alkotásaival, ami részben csalódásra adhat okot, viszont valószínűleg nem is ez volt a poétikai intenció. A kötet teljes egésze leginkább egy égi térképre hasonlít („Én egy térkép vagyok, pontosabban egy obszervatórium.” [64.]), amelynek minden pontja elfér egymás mellett anélkül, hogy összekötnénk egy vonallá. A vonal csupán a folytonosságot jelképezné, annál viszont többről lehet szó, ugyanis a folyamatos megszakítottság, amely a részletek gazdagságát hordozza magában, sokkal fontosabbá válik az egész megértése helyett, amelyre egyébként se lenne lehetőség. A minden-idejű versbeszélői mód – ami a jelen énje felől értelmezné a múltat – erre igyekszik utalni. Az emlékek teljes egészét nézve, ami a jelen énje felől értelmezné a múltat, a narratíva idegenné és hamissá válhat, viszont ha egyes emlékképeket figyelünk, amelyekbe az én nem belevetít, hanem általuk vetít ki, az idő átjárhatóvá és igazgá válhat, ami egyben lehetőséget biztosít magához az élethez való parányi hozzáféréshez. A lét otthonossága ezáltal érhető el. [Magvető]

HOCZA-SZABÓ MARCELL

Falanszter az űrben

BARÁTH KATALIN: *AFÁZIA*

Baráth Katalin 2021-ben megjelent űroperájának szereplői egy mesterséges bolygó lakói, akik két világ- [jobban mondva Naprendszer-] hatalom közé szorultak, és legnagyobb kincsük a mindenki más számára tanulhatatlan nyelvük. Életükben a hagyomány őszinte tisztelete legalább olyan fontos szerepet játszik, mint a visszasságok egész sora, a génmanipulációtól a történelemhamisításig. Baráth Katalin történészhez illően összetettnek ábrázolja a jövő Naprendszerét: beleférnek egymással ellentétes erők, érdekek, gondolkodásmódok; belefér számtalan ügyes ötlet. Kicsit több is a kellenél, ami azt illeti.

A történet ideje a 23. század. A Föld a két évszázaddal korábbi atomháborúk után radioaktívvá és lakhatatlanná vált, régen el is hagyta mindenki. A Naprendszer egy részét a Háló Birodalom uralja, önkényuralmi eszközökkel. A Földről való – kevésbé dicsőséges – távozását „expanzió”-ként definiálta annak idején, és jeles személyiségeinek nevei kelet- és dél-ázsiai, illetve szláv nyelveket idéznek. Ő volt a kezdeményezője a Föld elhagyásának, a Demokrácia nevű hatalom csak utána következett, de azóta alaposan behozta a hátrányát, ügyelve arra, hogy a pénz az ő oldalán maradjon. A birodalmiak telepátia által, közvetlenül az agyukhoz csatlakoztatott tú segítségével kommunikálnak, amely lehetővé teszi a gondolataik ellenőrzését is. A demokráciaiak képekben beszélnek, kultúrájuk is klasszikus filmekből és a belőlük készült mátrixokból [regénybeli nevükön „virtuál”-okból] áll. Csak a Pandonhya [eredetileg „Pannónia”] nevű mesterséges bolygón használnak nyelvet arra, hogy az emberek („moyerek”) megértessék magukat egymással.

Azt hiszem, ennyiből is nyilvánvaló, hogy a 23. században játszódó mű egészét áthatja a mai társadalmak kritikája. Nincsenek aktuálpolitikai utalások, de – ahogy az

lenni szokott – éppen az elvontság teszi lehetővé, hogy a kritika saját korán túlra is kiterjessze érvényességét. Ami pedig ennél is erőteljesebben érzékelhető a regényvilágban, az a komikum folyamatos jelenléte, a konkrét stíluselemekben megnyilvánuló humortól kezdve az általánosan ironikus látásmódig. Az úrhajót vezérlő mesterséges intelligencia finom fensőbbiséggel csúfolódik az emberrel; valahányszor bármelyik naprendszerbeli kultúra nacionalizmusa felbukkan, egyúttal azonnal parodizálódik is; maga a moyer hagyomány pedig, amely mindvégig megőrzi (ha mégis elveszítené, akkor rögtön visszakapja) tiszteletreméltóságát, képes a legnehezebb cselekedetre: ki tudja nevetni önmagát. Hiszen szerves részei a komikus művek éppen úgy, mint a komolyak. Minden, a földi múltból megőrzött irodalmi alkotás különleges jelentőségűnek számít Pandonhyán: nevük „Ige”, amelyet nem nyelvtani fogalomként, hanem „szent szó” értelemben használnak a szereplők, szerzőiket pedig „igeszent”-ként tisztelik.

Nem az *ige* az egyetlen nyelvtani fogalom, amely sajátos jelentéstartalmat kap a regényben, de a többi sajátos jelentéstartalom mind Baráth egyéni leleménye. *Pragmatikának* azt a helyet nevezik, ahonnan a moyer közösséget irányítják, hiszen a pragmatika mint tudományág azzal foglalkozik, hogyan viszonyulnak a jelekhez és jelrendszerekhez (a nyelvhez) azok használói. A bolygó központi tengelyét, amely minden szintet összeköt, *Fonetikának* hívják (‘beszédhangokkal foglalkozó tudományág’), a főhengert *Szemantikának* (‘jelentés’). Az nem egészen világos, hogy az a mesterséges intelligencia, aki/amely a történet nagy részében jelen van, miért éppen a *Szintaxis* (‘mondattan’) névre hallgat, ahhoz azonban a többi fogalommegnevezés is elegendő, hogy a Pandonhya bolygót allegóriaként lehessen értelmezni: ezen a helyen szó szerint „nyelvében él a nemzet”. Legfőbb vezetőjük a *Lingvista* (‘nyelvész’), közvetlen munkatársai és az élet egyes területeinek felügyelői pedig a nyelvőrök. Minden szereplő a Kárpát-medence földrajzi neveit viseli (Hernád, Bodrog, Sió, Maros, Tardona, Zselíz stb.), megtestesítve a többé be nem lakott teret. Még arról sem feledkeznek meg a szerző, hogy a bolygó mesterséges konstrukció legyen, felhívva a figyelmet arra, hogy a nyelv is az.

Helyesebb lenne mégis „nyelvből él a nemzet”-re módosítani a fenti szállóigét. A mű egyik legjobb, legeredetibb ötlete ugyanis az, hogy a bolygó lakói nemcsak megőrizték nyelvüket mint kommunikációs eszközt, hanem gyakorlatilag árucikként és egyúttal fegyverként is képesek használni. A beszédre képtelen külföldiek számára ugyanis a moyer nyelv szó szerint drogként működik: hallgatásától nagyon hamar függővé válnak, hiányától szabályos elvonási tüneteket produkálnak, óriási összegeket fizetnek érte, és túladagolásába bele is halhatnak. Éppen ezért, bár ősközületnek tartják (hiszen jóval lassabb kommunikációt tesz lehetővé akár a telepátianál, akár a képnyelvnél), közben tisztelik is, félnak is tőle. Ennek köszönheti Pandonhya, hogy más földi nemzetektől eltérően se meg nem semmisült, se be nem olvadt, hanem megőrizhette létét és függetlenségét. Igaz, előbbit csak csekély mértékben, mivel a bolygó eltartó képessége még tízezer ember számára sem elegendő.

Ez a lelemény teszi lehetővé a magyar irodalmi hagyomány egyedi felhasználását a regényben. Nem mindegy ugyanis, mely moyer szövegeket használnak akár árucikként, akár fegyverként (esetleg saját maguk számára pihentető-lazító elmefürdőként). Az „Igét” tisztelni kell, ilyen különleges esetekben kizárólag irodalmi művekből való idézetek hangozhatnak el. Könyv nagyon kevés maradt fenn a Föld lakhatatlanná

válása után, és azt a keveset is alig olvashatja valaki, ezért mindenféle pandonhyai kiképzés része az, hogy sok-sok szöveget kívülről megtanuljanak. A középkori klasszikusoktól a 21. századig, Vörösmarty Mihálytól Rejtő Jenőig, Ráskai Leától Balla Zsófiáig terjed a skála. A konkrét szövegek kiválasztásában Baráth soha nem hibázik, azok mindig pontosan megfelelnek a regénybeli szituációnak, elképesztő műveltségről téve tanúságot. Amikor például koordinátákat keresnek, Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című versét kell kulcsnak használni: „megindulok, mint földmérő az égen, / s pontos barázdán igazítva lábam”. Amikor az egyik szereplő testét sokkolóval lebénytítják, Vörösmarty Mihály *Az élő szobor* című versébe próbál kapaszkodni, amely párhuzamot mutat saját fenyegetettségével: „Emelten függ a harcra szomju kard, / De nem mozdúlnak a feszült karok”. Amikor pedig veszélyes kémet és potenciális gyilkost kell likvidálni, a Ferenc-legendából idézik a gubbiói farkas történetét, 15. századi magyar nyelven, mivel erre a nyelvváltozatra a gyilkost nem készíthették fel, tehát védtelen vele szemben: „Atyámfia farkas, te töttél sok kárt ez tartományban”. A regényszövegben alkalmazott kötelező kalandregényelemek mintegy tükrözik a költői hagyományt, új, sajátos értelmezéssel gazdagítva azt, és egyúttal bele is kapcsolódva, miközben a hagyomány is tükröt tart a regényszövegnek. Egyik sem teszi kétségessé a másik erejét; nem érvénytelenítik, hanem kiegészítik egymást. Annak külön jelentősége van, hogy abszolút kanonikus művek kánonon kívüli, illetve alig ismert szövegekkel szerepelnek egy kategóriában, velük egyenrangúként bemutatva, és valóban mind egyaránt betölti regénybeli szerepét. Rokonszenves alternatív kánont alakít így ki Baráth az *Afáziában*.

Másfelől pontosan ezek az idézetek irányítják rá a figyelmet a regény egyik hibájára. Nehezen érthető, hogy ha csak Pandonhya lakói kommunikálnak nyelv segítségével, akkor más szereplőknek honnan és miért van egyáltalán nevük. Még nehezebben képzelhető el, hogy ha a szereplők egész költői életműveket tudnak fejből úgy, hogy bármikor képesek a helyzethez illő szöveget előkapni, akkor miért éppen a *magyar szó* (számukra) klasszikus alakjára nem emlékeznek. Miért nevezik saját magukat következetesen „moyer”-nek, elhagyott hazájukat pedig „Moyersország”-nak? Írói fogásként érthető ez, hiszen így az olvasónak kell fokozatosan rájönnie, kikről is van szó voltaképpen. Akár el is lehetne fogadni, abban az esetben, ha a szereplők közül bárki utalna arra, hogy ismerik a klasszikus alakot, csak a hétköznapi életben nem használják; ilyen azonban nem történik. Nem valószínű az sem, hogy éppen ezeknek a szavaknak a hangalakja alig több mint kétszáz év alatt ilyen sokat változott volna, miközben minden más szempontból pontosan úgy használják a nyelvet a szereplők, mint mi, az olvasók. Abban is önellentmondás rejlik, hogy a főváros nevét „Utapest”-ként eltorzítva tartja fenn a 23. századi emlékezet, miközben a *Hernád* vagy a *Mura* semmit nem változott. [Igaz, ha az utóbbiakat rendszeresen használták korábban is személynévként, akkor tulajdonképpen elfogadható a fennmaradásuk.]

A regény címe, bár hatásos és emlékezetes, szintén nem egészen pontos. Aki az afázia nevű betegségben szenved, annak számára jel és jelentés elszakad egymástól. A regény szereplőinek betegsége az, hogy képesek használni a szavakat, csak semmi értelme a mondataiknak [ami különösen akkor kínos, ha éppen egy „Ige” szavait felejtik el, éppen szavalás közben], ez pedig leginkább a Wernicke-afáziára emlékeztet. A Wernicke-afáziások azonban – a regényszereplőkkel ellentétben – jellemző módon

nem tudnak a betegségükről, ez ugyanis a beszédértés képességének elvesztése: a betegek azt értik a saját beszédükből, amit ők mondani szeretnének, és nem értik, hogy más miért nem érti őket. Az *Afázia* szereplőinek esetében egészen más történik: nem elszakad egymástól jel és jelentés, hanem a jellel együtt elvész a jelentés is. Nemcsak más szót mondanak ki a szükséges helyett: nem is jut eszükbe az a szó, amelyet mondaniuk kellene, vagyis valójában a memóriájuk sérül. Az nem derül ki, hogy miért, bár többféle magyarázat is adható. Valószínűleg azokkal a szereplőkkel történik meg, akik nem bírják a közösség által rájuk rótt szerepet. Ketten közülük el is akarnak szakadni a közösségtől és a hagyománytól, nem képesek hitelesen képviselni már a közösséget, és nem a saját hibájukból, hanem mert évek óta kihasználják őket. Az Ige azért hagyja el egyiküket, mert nem tiszteli eléggé, és nem is törekszik ennek helyreállítására. Logikus lenne, hogy ha ő el akar szakadni a közösségtől, akkor a közösséget jelentő nyelv is cserbenhagyja őt. Valóban ez a legnagyobb veszély a bolygón élőkre általánosságban is: ha a nyelvüket elvesztik, mert nem hisznek már a közösségi célokban, akkor magukra maradnak és elpusztulnak. Ettől még azonban a közösségi célok sajnos nem válnak értelmesebbé. Ügyesen alkalmazott ironia a regényben, hogy aki a legjobban használja a nyelvet, az Szintaxis, a mesterséges intelligencia. Sokkal okosabb az embernél, és ezt nagyon élvezi (azaz érzelmeket is képes produkálni), sajátosan felsőbbrendű-fanyar humorát pedig az olvasó élvezheti. Teste nincs, csak tudata és hangja, amelyek gyakorlatilag halhatatlanok – ugyanakkor nagyon emberi jellemzője az, hogy utálja, ha gépi hangon, szupraszegmentális elemek nélkül kell beszélnie.

Ismét csak ironikus módon nehezen lehetne magukat a moyereket is másképpen nevezni, mint mesterséges lényeknek. Létük ugyanis szigorú szabályozások eredménye, ezek a szabályozások pedig nagyon sok olyan elemet eltávolítanak belőlük, amelyeket emberinek szokás tekinteni. Amikor elszakadtak a Földtől, és mesterséges bolygóra költöztek, az emberi létből is kiszakadtak. Szintetikus élelmiszereket fogyasztanak, és a testük sem a sajátjuk, mégpedig nemcsak azért, mert elsősorban a közösség rendelkezik vele. Azért is, mert kivétel nélkül mindannyian genetikai kísérletek eredményei. A beltenyészet elkerülése érdekében a génállományt szándékosan keverik: csak előre kijelölt, *nem* moyer férfiak nemzhetnek gyereket a moyer nőknek, és egyetlen aktus után ki is végzik őket. A nők véleményét nem kérdezik meg. Nekik az intézményesített nemi erőszak okoz szenvedést, a moyer férfiaknak pedig az, hogy mivel soha nem lehet gyermekük, akkor is impotensnek érzik magukat, ha egyébként élnek szexuális életet. Az ugyanis létezik mindkét nem számára, szórakozásból is, csak gyerek nem születhet belőle. A gyerekeket születésük után azonnal elveszik az anyjuktól, így sem a család fogalmát nem ismerik, sem a szerelmet (csak névről, versekből); mindenki kizárólag a közösségnek tartozik hűséggel. Annak érdekében, hogy a hűségnek feltétlenül értelme legyen, alternatív történelmet találnak ki a Földön eltöltött időről – azaz valójában meghamisítják a történelmüket, ami által Moyerország visszamezőleg nagyhatalommá válhat. Ehhez viszonyul a legerősebb iróniával az elbeszélő; a szereplők viszont ezt nem veszik, nem vehetik észre, legfeljebb olykor merül fel bennük valami halvány kétely. Egyes kiválasztott egyedeknek még születésük után is módosíthatják a testét, lelkiismeret (és nem) nélküli harci géppé alakíthatják őket, természetesen ismét csak közérdekből. Az is meg van szabva, hogy a bolygó hány

embert tud eltartani, több gyerek tehát nem jöhet a világra. Ugyanakkor a felnövő életekre nagyon vigyáznak, öt moyer halálát is komoly veszteségnek tekinti a vezetés – de csak a közösségben betöltött szerepük miatt.

Nyíltan sehol nem idézi a regény *Az ember tragédiáját*, paradox módon mégis Madách Imre művének, konkrétan a XII. színnek a hatása érhető benne leginkább tetten. Így a moyerek nemcsak a nyelvben, hanem az irodalmi hagyományban is szó szerint benne élnek, hiszen bolygójuk leginkább csak alakjában tér el a falanszterttől, no meg persze abban, hogy Homérosz és Tacitus helyett Esterházy Pétert és Szerb Antalt olvasnak. Termékeny és izgalmas ellentmondás ez: megmutatja, hogy a kulturális hagyományhoz való ragaszkodás hogyan tartja fenn egyfelől, és hogyan emberteleníti el másfelől a világukat. Nem csoda, hogy a főszereplőknek a közösséghez való viszonya is ellentmondásos: hol készek érte feláldozni az életüket, hol a legszívesebben hátat fordítanak neki. Még a kötelező űroperaklisé, az áruló figurája is odaillik a csak a közösségért élő emberek közé – ő is a közösség érdekét nézi ugyanis, csak abban nem ért egyet a többiekkel, hogy a közösség érdekét a jövőben is a függetlenség fenntartása fogja szolgálni. Politikai manővereinek oka tehát nem személyes bosszúvágy vagy aljas indíték, ahogyan az a műfaj más képviselőinek esetében történni szokott. [Ettől még a következmények ugyanúgy végzetesek, felmentés nem jár értük.]

Barátnak ez a regény az első sci-fije, korábban krimiket, thrillert és fantasyt publikált. Történész lévén szívesen helyezi az eseményeket korábbi időszakokba – az említett művek között antik témát feldolgozó mű és történelmi fikció is van –, és nagyon ügyel rá, hogy minden részletnek utánanézzve aprólékosan kidolgozza a hátteret. Nincs ez másképpen a sci-fi esetében sem. Nemcsak az alternatív társadalmi viszonyokat rajzolja meg realiztikusan, hanem a 23. századi technológiát is. A bolygóközi utazások ábrázolásában sem találtam hibát: láthatóan nem juthat bárki bárhonnán bárhová, ki vannak számítva a röppályák, gravitációs mezők, a bolygókhoz közel kerülve a légköri jelenségek is. Más űroperairók közül konkrétan csak Asimovra utal a regény, tőle sem a műfaj miatt, illetve felbukkan egy „virtuál”, amely a *Csillagok háborúját* idézi – a többi kapcsolatot a műfaj korábbi képviselőivel az olvasónak magának kell megtalálnia.

Frank Herbert *Dűne*-univerzumával például az köti össze az *Afázia* világát, hogy a mesterséges intelligenciákat itt is a regényidőt megelőzően kiirtották – mármint a két nagyhatalom, mert a közjük szorult moyereknek nagyon is szükségük van rájuk. Befogadják őket, cserébe megkapják szolgálatukat és hűségüket; legfeljebb akkor ütköznek problémába, ha egy „emi” nem tudja eldönteni, két egymásnak ellentmondó moyer parancs közül melyiket tekintse a közösség érdekének. Dan Simmons *Hyperion*-ciklusával a költői hagyomány használata alkot párhuzamot, a *Hyperion*-ciklus ugyanis egy klasszikus angol költő, John Keats életműve köré épül; a regénysorozat egyetlen rokonszenves mesterséges intelligenciája az ő verseiből és levelezéséből táplálkozik. A korábbi magyar űroperákhoz [pl. Raana Raas/Görgy Etelka és Brandon Hackett/Markovics Botond műveihez] hasonlóan, ahogy már említettem, itt is erős a társadalomkritikus látásmód. Amikor a közösséghez való viszonyról van szó, akkor a hűségen és ragaszkodáson kívül folyamatosan jelen van a kiszakadás vágya, sőt a kihasználtság miatti gyűlölet is; közben bonyolult etikai kérdések merülnek föl, ame-

lyekre nincs jó válasz; és az egyénnek adott esetben nemcsak külső fenyegetéstől, hanem saját feljebbvalóitól is tartania kell.

Bár a háttér jól felépített és ötletes, Baráth jellemzően inkább a szereplők lélektanára, reakcióira koncentrálnak, mint az úrben átélte kalandokra. Emiatt támadhat is az olvasónak hiányérzete, főleg, ha a Pandonhyán kívüli helyszínek kidolgozását keresi, ezekről ugyanis sajnos kevés szó esik, pedig megérdemelnék. Általánosságban elmondható, hogy az akcióközpontú történetek kedvelői csalódhatnak a regényben, a sok-sok kiváló ötlet és apró epizód ugyanis gyakran a fő cselekményszál rovására megy. Ez részben szándékos is: Baráth két olyan főszereplőt választ, akik a közösség szolgálatában szerzett veszteségeikkel, traumáikkal küzdve elsősorban nyugalmat és normális életet szeretnének, nem pedig akciót. Meglehetősen későn derül ki az is, hogy pontosan mi a küldetésük. Ráadásul a közösség szempontjából sem a háború lenne a fontos, hanem annak az elkerülése, mert egy összecsapás a két nagyhatalom között biztosan Pandonhya szétmorzsolásával járna. Érthető tehát a viszonylag kevés akció – azok bonyolultsága azonban már nem biztos, hogy szerencsés fogás. Mivel a regény keveset magyaráz, sokat bíz az olvasóra, közben viszont helyenként nehezen követhető, kérdés, működik-e kalandregényként. Én az utolsó oldal elolvasása után azonnal előlről kezdtem, nemcsak azért, mert tudtam, hogy kritikát fogok írni róla, hanem azért is, mert egyáltalán nem voltam biztos benne, hogy értettem, mi miért történt.

Kérdés persze, hol húzzuk meg a határt az ún. populáris és az ún. magas irodalom között – vagy hogy egyáltalán kell-e ilyen határvonalat húzni, és nem inkább egy skála két végéről beszélünk. Az *Afázia* minden hibájával együtt több mint érdekes kísérlet a két pólus összekapcsolására. [Agave]

TIMÁR KRISZTINA

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.